
dualizmus és elidegenedés

Interjú Roger Garaudyval

BRANKO PEIC

Roger Garaudy, a filozófus és esszéíró, nemcsak napjaink európai értelmiségének egyik legkiválóbb képviselője, hanem egyúttal olyan egyéniség is, akinek minden nyilvános fellépése a legélénkebb visszhangot kelti, s gondolatai a legkülönbélebb, sokszor egészen ellentétes fogadtatásra találhatnak — a teljes tagadástól a kritikátlan magasztalásig.

Garaudy kíméletlen, lényegig hatoló átértékelésnek vetette alá a szocializmus mai folyamatait, s szenvedélyes bírálata, amellyel a szocialista társadalmi fejlődés kanonizált kategóriáit illette, de különösen az az elmélete, hogy a „nagy revíziót” a szocializmus imperativusává kell tenni, — ezt a francia filozófust kétségtelenül a szocialista elméleti gondolkodás egyik legizgalmasabb, legeredetibb mai művelőjévé avatja.

Garaudy útja, melynek során egyaránt érte dicséret és elmarasztalás mind a francia KP és az európai baloldal különböző áramlatai, mind pedig azok részéről, akik különféle politikai spekulációktól vezérelve, gondolatait és tételeit a szovjetellenesség kategóriájába sorolják, az egykori militáns sztalinistát olyan gondolati régiókba vetette, ahol már szinte egzakt értékítéletet mond arról a dualista társadalomról is, amelyben a munkásosztály győzedelmeskedett.

Legutóbbi belgrádi tartózkodása során a francia filozófus eleget tett munkatársunk kérdésének, és válaszolt néhány kérdésére.

Bizonyára tudomása van arról, professzor úr, hogy „A szocializmus nagy fordulata” című könyve Jugoszláviában igen nagy érdeklődést váltott ki. Meg szeretném kérni, mondaná el, hogy az Ön alkotó kezdeményezései mennyiben függenek össze a mai „európai baloldal” történéseivel, és mennyiben tekinthetők a marx-lenini gondolat megkövesedett, „állami”, pragmatista színezetű alkalmazásával és elferdítésével kapcsolatos mélyreható felismerése eredményeinek.

Amennyiben a Franciaországnak és a tudomány és technika mai fokának megfelelő szocializmus-modell kereséséről van szó, úgy gondolom, hogy ez a probléma nem szűkíthető le az európai baloldaira, sem a marxizmus érlelmeszedésének egyik vagy másik vonatkozására.

Véleményem szerint a probléma lényege éppen az, hogy ne holmi eleve determinált ideológiából induljunk ki, hanem egy adott helyzetből, s ennek alapján elemezzük, melyek azok az új ellentmondások, amelyek a kapitalizmusban ma megjelennek, melyek azok az ellentmondások (a régiek, a Marx és Lenin által már felismertek közül), amelyek még fennállnak, és ebből kiindulva megpróbáljuk felderíteni, mi is kell hogy legyen a szocializmus egy fejlett ország számára.

Íme, ezért gondolkodtam annyit a jugoszláv példán: ez volt az első kísérlet a szocializmus sztalinai modelljének túlhaladására. A jugoszláv tapasztalat rendkívül tanulságos lehet számunkra, ha szem előtt tartunk két alapvető különbséget.

Először is nálunk, Franciaországban nem vetődik fel a soknemzetűség problémája, ami Önöknél, tudom, komoly fejtörést okoz.

Másodszor, számolni kell azzal a ténnyel, hogy a mi esetünkben olyan országról van szó, amelynek nem kell leküzdenie a fejletlenség nagy hendikepjét, s amellet nagyszámú és képzett munkásosztállyal, valamint a burzsoá demokrácia olyan hagyományaival rendelkezik, amelyek nagyjából ismeretlenek voltak a szocializmust építő kelet-európai országokban. Véleményem szerint ezek kedvező elemek számunkra, és ha nem óvakodnék a paradoxonoktól, azt mondhatnám, hogy az öngazgatás modellje alkalmasabb a mi körülményeinkben, mint Önöknél. Éppen ezért elismeréssel kell adóznunk Jugoszláviának, hogy volt erre hozzálátni az öngazgatás megvalósításához a legsúlyosabb feltételekben, míg a mi adottságaink lehetővé tennék, hogy már a kezdet kezdetén elkerüljük az itt észlelt nehézségek némelyikét.

Emlékeztetni szeretném az olasz KP-ban lezajlott vitákra, különösen Pajetta, Boffo, Berlinguer, Ingrao fejtegetéseire. E viták során valaki felemlítette Giorgio Amendola régi megállapítását: a nemzetközi munkásmozgalomban egyre inkább eluralkodik a diplomácia, a politika, taktika, a formalizmus, a pragmatista-utilitáris kombináció, a pillanat-diktálta döntés... Az Ön véleménye szerint ezek a (sajnos, úgy látszik, mind számosabb) praktikus kombinációk mennyiben terhelik meg az elméleti törekvéseket, az időszertű, sürgető kérdések megválaszolását?

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban annyit mondhatok, hogy a munkásmozgalom nehézségeinek nagy része épp abból ered, hogy egyes hatalmon levő pártok az erő politikáját és nem az elvek politikáját folytatják. Az is igaz, hogy ez a jelenség nagy nehézségeket okoz az elméleti munka területén is.

Ezért anélkül, hogy vitába bocsátkoznék, különösen a Szovjetunióval, ami csak tovább szítaná a szovjetellenességet és az antikommunizmust s következképp az imperializmus és a reakció malmára hajtaná a vizet, elméleti kutatásaimban azt az elvet igyekszem követni, hogy az a szocializmus-modell, amely a mai fejlett társadalomnak megfelelne, olyan modell, amelyet még meg kell teremtenünk. Kétségtelen ugyanis, hogy a már meglevő modellek behozatala teljességgel lehetetlen. Más

szóval, érzésem szerint rendkívül fontos, hogy az országok egymás közötti viszonyában, még hozzá nemcsak a kapitalista és szocialista országok között, hanem a szocialista országok egymás közötti viszonyában is alapelveként alkalmazzák a békés koegzisztencia elvét, hogy ezáltal minden párt és minden ország a maga sajátos szükségleteinek és struktúrájának megfelelően építhesse a szocializmust.

Úgy találjuk, hogy az Ön bírálata az ún. sztalini dogmatizmusról nem sokban tér el azoktól a tételektől, amelyeket a francia kommunista párt fogalmazott meg a „Cahiers du communisme” 1962. 7—8. és 1966. 5—6. számaiban s amelyeket máig sem cáfoltak vagy vontak vissza.

Másrészt viszont Önt kizárták a francia KP soraiból és pártmegújító kezdeményezéseit úgy ítélték meg, hogy „objektíve az osztályellenességnek használnak”. Vajon ez esetben is praktikizmusról és pillanatnyi szükségletéről van-e szó, szükségletéről, amely nem talál időt arra, hogy túlhaladja önnön tévedéseit? És mi áll e tévedések mögött? Honnan származnak? Mik és milyenek a távlataik?

Meglepőnek tartom, hogy Ön nem lát lényegbeli különbséget a sztalini dogmatizmusról szóló ama bírálat, amely a francia KP 1962-beli hivatalos dokumentumaiban nyert megfogalmazást, meg az én mai bírálatom között. Én ugyanis a sztalini dogmatizmusra vonatkozó bírálatomban először is arra törekszem, hogy ne rójam fel személyesen Sztalinnak a rendszer torzulásait. Többször is kifejtettem, hogy Sztalin, az én véleményem szerint, inkább következmény, mint ok. Egyébként, úgy vélem, Togliattinak nagy érdeme, hogy közvetlenül a XX. kongresszus után ilyen alapra helyezte ezt a problémát, s érzésem szerint nagyon tévedtünk, hogy már akkor nem követtük. Most mindenesetre azon vagyok, hogy minél inkább igénybe vegyem azt az alapvető kritikát, amit Togliatti honosított meg ezen a területen.

Másodszor, a sztalini dogmatizmus bírálatában nem elégedhetünk meg a pusztán történelmi jellegű magyarázatokkal sem. Szóval nemcsak hogy nem elegendők azok a magyarázatok, amelyek Sztalin személyéhez kapcsolják az elferdüléseket, hanem egyszerűen nem elégíthetnek ki bennünket az afféle történelmi magyarázatok sem, hogy „...egy országban, amely a fejlettségnek olyan alacsony fokáról indult el, szükségszerű volt a hatalom forrásainak koncentrációja, s ez szükségképpen magával hozta a sztalinizmust”. Véleményem szerint nincs szükség efféle magyarázatokra. Bizonyítékul hadd hozzam fel Jugoszlávia példáját, egy olyan országét, amely szintén a fejletlenség hendikepjével indult, és mégis más utat választott.

A harmadik megjegyzésem: úgy érzem, hogy a sztalini dogmatizmus valóságos bírálatának felül kell vizsgálnia magának a szocializmus céljainak fogalmkörét is. Az a benyomásom, hogy az olasz párt ezen a téren is jelentős problémákat vetett felszínre. Luigi Lungo említette, hogy bár *a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése a szocializmus elengedhetetlen feltétele, de önmagában még nem elegendő feltétele*. Úgy gondolom, hogy ez esetben is magának a rendszer céljának felülvizsgálatáról van szó. Azért érdeklődöm annyira a kínai tapasztalat

íránt, mert úgy érzem, hogy valóságos alternatíváját mutatta fel a meglévő és ismert modelleknek. Éspedig nem csupán a kapitalista modelleknek, vagyis azoknak, amelyeket Galbraith egyik könyvében így jellemezett: „Az Egyesült Államokban minden úgy történik, mintha Szent Péter, mielőtt eldöntené, hogy a pokolba vagy a mennyországba utasítsa-e a jelentkezőt, ezt az egyetlen egy kérdést szegezné a mellének: „És mit tettél a bruttó nemzeti jövedelem növelése érdekében?””

Hangsúlyozni kell, hogy az eszközök olykor, végső fokon, elfedték a célokat, s a gazdasági javak növelése került előtérbe, ami magában véve helyes is volt, de olykor kizárólag csak erre helyeztek hangsúlyt, még a tőkés termelés törvényeit is elfogadva. Például amikor egy egész fejezetet gyártottak az ún. első szektor, azaz a termelési eszközök fejlesztésének elsőbbségéről a második szektor, illetve a fogyasztói javak termelése fölött. A kínai tapasztalat épp azt mutatja, hogy nagy gazdasági eredmény érhető el, még ha nem is fogadják el a profit gazdasági törvényeit, amelyeket egyébként Marx is a tőkés fejlődés törvényeiként fogalmazott meg, és sohasem tartotta őket a szocializmus alapjának.

Arról van tehát szó, hogy megtaláljuk és megfogalmazzuk az igazi alternatívát a „jövedelem vallásával”, az öncélú fejlődés vallásával szemben, amely egyúttal a tőkés rendszer fejlődésének törvénye és morálja.

És végül, negyedik megjegyzésként, az a véleményem, hogy a sztalinista rendszer kritikájának magában kell foglalnia minden dualista társadalom kritikáját, azokét a társadalmakét is, ahol a munkásosztály megdöntötte az adott tőkés társadalomrendezést, mindazokét a társadalmakét, ahol a privilegizált és uralkodó bürokrácia formájában megmaradt a dualizmus azok között, akik igazgatnak és akiket igazgatnak.

Éppen ezért tartom az öngazgatást — abban az értelemben, ahogy már Lenin megfogalmazta élete végén a kooperációról szóló cikkében — nemcsak arra alkalmasnak, hogy a szocializmust a népnek teremtsék, hanem arra is, hogy maga a nép teremtsé.

Ma már, úgy látszik, a „szocialista realizmus” támogatása, még ott is, ahol ragaszkodnak hozzá, alig tekinthető többnek, mint verbális támogatásnak. Mégis, ha verbálisan is, a művészi, alkotó, sablonokba nem szorítható képzelet eleven folyamataival szembeni lekicsinylő, nihilista viszonyulást támasztja alá. Másfelől, a Szovjetunió politikai helyzete, nemzetközi szerepe, az állandó belső mozgósítás szüksége úgy látszik nem engedi meg azt, amit Ön „d'un réalisme sans rivages”-nak (partatlan realizmusnak) nevez. A partokat becementezik. Szigorúan elhatárolják. A partok keskenyek, és az a tendencia, hogy még szűkebbre vonják őket.

Elmondhatná-e, hogy Ön szerint mik a művészi alkotómunka előfeltételei a szocializmusban és miben látja a partok kiszélesítésének távlatát?

Amikor „Partatlan realizmus” című könyvemet írtam, az volt a szándékom, hogy megdöntsem azt az utilitáris művészetkonceptiót, amely a művészetet a szocializmusépítés rövid lejárátú céljainak szolgálatába akarja állítani. Szerintem a művészet legfontosabb problémája a szocialista rendszerben az, hogy megőrizze az állandó megújulás képességét, hogy minden pillanatban elmondhassa: „még men jutottunk el az út

végéig”, és ily módon a fejlődés állandó fermentuma maradjon. Ez azt jelenti, hogy ki kell küszöbölni azt a fajta „pozitivizmust”, amely a művészetből csak a valóság egyszerű „tükrözőjét” hagyja meg, és ezzel megfosztja erjesztőképességétől. Ha megelégszünk egyfajta „funkcionális művészettel” a közvetlen rövid lejáratú célok megvalósítása érdekében, véleményem szerint egy nagy erőttől fosztjuk meg magunkat. Ezért úgy gondolom, hogy a művészetnek egy szocialista országban éppen annyi transzcendens vonásra van szüksége, mint realista elemre. Transzcendensen azt értem, hogy a művész bíráló módon viszonyul a valósághoz és szabad alkotóképességeinek kibontakoztatásával megvilágítja és tudatosítja az élet mind gazdagabb modelljeit. Persze emberi értelemben, az emberi élet lényege és a szocializmus jövője értelmében.

„A szocializmus nagy fordulata” című könyvének előszavában ezt írja: „Múlthatatlanul szükséges tehát, a ‚nagy revízió’. Múlthatatlanul szükséges mind a kommunistáknak, mind a nem kommunistáknak és antikommunistáknak.”

Melyek Ön szerint a „nagy revízió” alapfeltételei, és az életnek, a társadalmi mozgásoknak mely formáiban tartja szükségesnek a nagy átalakulást a kommunisták tevékenységében?

Ha jól értettem, ez a kérdés a „nagy revízióra” vonatkozik, amelyről a „Le grand tournant du socialisme” című könyvemben beszéltem. Érzésem szerint itt voltaképpen két kérdésről van szó. Az egyik a végső célokra vonatkozik: Marx többször is hangsúlyozta — például a Tökében —, hogy a szocializmus meg fogja fordítani a szubjektum és az objektum viszonyát, azaz ha a német klasszikus filozófia szótára helyett kissé durvábban fogalmazunk, az ember és a gép viszonyát olyképpen, hogy a technika szolgáljon az embernek és ne megfordítva. Másrészt, a „nagy revízió” azt a módszert próbálja felrajzolni, amely lehetővé tenné, hogy a jelenlegi dualista típusú társadalmat, amelyben az osztályrendszerek számos elidegenítő eleme van jelen, az öngazgatás társadalma váltsa fel, amelyben egy szocialista ország minden polgára maga rendelkezik sorsával.

Nemrégiben a nyugat-németországi „Der Spiegel” című folyóiratban olvastuk az Ön interjút, amelynek címe, bizonyára szimplifikálva, körülbelül úgy hangzik, hogy a Szovjetunió nem tekinthető többé szocialista országnak. Megítélésünk szerint meglehetősen különbség van az Ön közléseinek komolysága és szavainak említett Spiegel-beli tálalása között. Meg szeretném kérdezni, miben látja Ön ezt a különbséget, vagy még szabatosabban: függetlenül attól, hogy Ön mint gondolkodó kizárólag az igazság keresését és kimondását tartja céljának, vajon ez az igazságkeresés és kimondás szolgálhat-e vagy szolgál-e az Ön tegnapi és mai osztályellenségének?

A „Der Spiegel” már két ízben súlyosan elferdítette kijelentéseimet. Például szimplifikáló módon úgy állította be, mintha azt mondtam volna, hogy a Szovjetunió nem tekinthető többé szocialista országnak. Én viszont azt mondtam, hogy a szocializmust nem lehet csupán a gaz-

dasági bázisa alapján definiálni. Továbbá idézem Luigi Longo szavait, hogy „a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése a szocializmus feltétele, de önmagában nem elegendő feltétel”. Mindehhez hozzáfűztem, hogy a Szovjetunióban, véleményem szerint, valóra váltak a szocializmus egyes gazdasági feltételei, de mivel ez a gazdasági átalakulás még nem teremtett egy olyan szocialista demokráciát, ahogyan azt Lenin és Marx elképzelte, mert még nem hozta létre azt a kultúrát és azt az új embert, amely és aki megfelelne a szocializmus által megnyíló alkotólehetőségeknek. Mindennek alapján azt mondtam, hogy egyes feltételek valóra váltak, de ha nem akarjuk diszkreditálni a szocializmust, ha nem akarjuk csupán gazdasági vívmányaira korlátozni, akkor ezt nem tekinthetjük a szocializmus példaképének, nem állíthatjuk példaképül az elé a szocializmus elé, amelyet építeni akarunk. Ezen túlmenően egy pillanatig sem egyenlítetttem ki a szovjet szocializmust a kapitalizmussal. Mert ha meg is leljük a szovjet rendszerben az elidegenedés bizonyos formáit, ez az elidegenedés a kapitalizmusban annak alapjaiból, alapelvéből ered, míg a szocializmusban csak a szocializmus elvének eltorzulásaiból eredhet. S ez, amint látjuk, alapvető különbség. Egyébként is teljesen idegen tőlem még a gondolata is, hogy kiegyenlítsem a szocializmust és a kapitalizmust. Azt hiszem, ennyi elég is erről.